

10. Профессиональное воспитание // [Электронный ресурс] - URL: https://career_counseling_support.academic.ru/372/ (дата обращения 25.10.2020).

References:

1. Belov V.I. *Professio educationis ratio moderni educational conceptus [Electronic resource]* - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-vospitanie-v-sisteme-sovremennyh-vospitatelnyh-kontseptsiy/viewer> (accessed 13.11.2020).
2. Kalabalina G.K. *Paedagogica considerationes: collectio. - 2 ed., ispr. et add. / G. K. Kalabalina; comp. et ed. a L. V. Mardakhaev. - Moscow: MDV Coetus, 2018. – 312 p.*
3. Kalabalin S.A. *Paedagogica considerationes: collectio. - 2 ed., ispr. et add. / G. K. Kalabalina; comp. et ed. a L. V. Mardakhaev. - Moscow: MDV Coetus, 2017. – 256 p*
4. Kertayeva G.M., Mardakhaev L.V. *Institutionem deontological intentionem conscientia futuri magistri / G.M. Kertayeva, L.V. Mardakhaev // CITISE: Elektr. nauch. zhurnal. – 2015. – № 4 (4). – P. 17.*
5. Mardakhaev L.V. *Munere accumsan agitur de alumni, et opus eius excitanda / L. V. Mardakhaev // CITISE: Electronic scientiarum acta. – 2017. – № 3(12).*
6. Mardakhaev L.V. *Socialis paedagogia: paedagogia de formatione et incremento personam: artem enim alumni secundae et superior educationis instituta, quaelibet et postgraduates / L. V. Mardakhaev. - Moscow; Berlin: Se-Media, 2019. - 260 p. DOI: 10.23681/493546*
7. Mardakhaev L.V. *Paedagogica cultus socialis magister, eius essentia, et content / L. V. Mardakhaev // CITISE: Electronic Scientiarum Acta. – 2020. – № 3(25). - Pp. 300-313. DOI: <http://doi.org/10.15350/2409-7616.2020.3.26>*
8. Mardakhaev L.V., Yegorychev, A. M., Shimanovskaya, Ya. V. *Deontology a socialis sphaera artifex: artem. Moscow: KNORUS, 2021. – 266 p.*
9. *Principia professionalis educatio [Electronic resource]* - URL: https://spravochnick.ru/pedagogika/principy_i_metody_vospitaniya/principy_professionalnogo_vospitaniya/ (accessed 13.11.2020).
10. *Lorem educationem // [Electronic resource]* - URL: https://career_counseling_support.academic.ru/372/ (accessed 25.10.2020).

МРНТИ 14.07.07

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-5496.12>

Д.К. Момбекова¹ А.Ж. Еримова² А.С. Тазабекова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

² Қ.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті аға оқытушы

ЖОО БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНЫҢ МЕТАҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орны білім алушыларының метақұзыреттілігін қалыптастырудағы теориялық аспектілер, әдіснамалық қағидалар баяндалады. «Метақұзыреттілік» ұғымының философиялық мәні: «өз рухын өзіне қарату», «өзін-өзі тану» болып табылады. Ал психологиялық-педагогикалық мазмұны «белсенділікті дамыту», «шығармашылықты дамыту», «білімі мен біліктілікті арттыру» және «дағды қалыптастыру» деп түсіндіріледі. Мақалада «метақұзыреттілік» ұғымының негізгі категориялары «өз білімі туралы білім», «өз саласы бойынша білім», «метадағды», «метабілім» құрайтындығы айтылады. Білім алушылардың метақұзыреттілігін қалыптастыруда таным мен белсенділік, теория мен әдістеменің бірлігі қағидалары басшылыққа алынады.

Білім алушылардың метақұзыреттілігін қалыптастыруда тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізілгені жайлы баяндалады. А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» теориясын қамтуға арналған тесті құндылықтық бағдар, креативтілік, қарым-қатынас (коммуникативтілік), танымдық қажеттілік, синергия,

өзін-өзі қабылдау критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлердің сандық/пайыздық көрсеткіштері айқындалды.

Түйін сөздер: метақұзыреттілік, метадағды, метабілім, метаәдіс, өзін-өзі тану, шығармашылық, таным мен белсенділік қағидасы, теория мен тәжірибенің бірлігі

Момбекова Д.К.¹ Еримова А.Ж.² Тазабекова А.С.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

² *Международный казахско-турецкий университет Ходжи Ахмеда Ясави*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТАКОМПЕТЕНТНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ВУЗОВ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические аспекты, методологические принципы формирования метакомпетентности обучающихся вуза. Философское значение понятия «метакомпетентность» анализируется как «обращение к себе», «самопознание». А психолого-педагогическое содержание трактуется как «развитие активности», «развитие творчества», «повышение знаний и умений», «формирование навыков». В статье отмечается, что основные составляющие понятия «метакомпетентность» это: «знания о своем образовании», «знания по своей области знания», «метанавыки», «метазнание». Также отмечается, что при формировании метакомпетентности обучающихся необходимо руководствоваться принципами познания и активности, единства теории и методики как практики.

Рассматриваются особенности проведения опытно-экспериментальной работы по формированию метакомпетентности обучающихся. Тест А.Маслоу направленный на обеспечение теории самоактуализации выявил количественные/ процентные показатели высокого, среднего, низкого уровней по критериям ценностной ориентации, креативности, общения(коммуникативности), познавательной потребности, синергии, самовосприятия.

Ключевое слово: метакомпетентность, метанавыки, метазнание, метаметод, самопознание, творчество, принцип познания и активности, единство теории и практики.

Mombekova D.K. ¹ Yerimova A.Zh. ² Tazabekova A.S.¹

¹ *Kazakh national pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

² *Khoja Akhmet Yassawi International KazakhTurkish University, Kazakhstan, Turkestan*

SOME PROBLEMS OF METCOMPETENCE FORMATION OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

The article describes the theoretical aspects and methodological principles of the formation of meta-subjects of University students. The philosophical meaning of the concept of «metacompetence» is analyzed as «self-appeal», «self-knowledge». And psycho-educational content is treated as «development activity», «creativity», «knowledge enhancement and skills», «developing skills». The article notes that the main categories of the concept of «metacompetence» are: «knowledge about your education», «knowledge about your field of knowledge», «meta-languages», «metaznanie». When forming students ' metacompetence, they are guided by the principles of cognition and activity, the unity of theory and methodology.

The paper reports on conducting experimental work on the formation of students ' meta-subjects. Test Maslow on the theory of «Self-Expression» identified quantitative/percentages of high, medium, low levels for criteria values, creativity, communication(communication), cognitive needs, synergy, self-perception.

Keywords: metacompetence of meta-languages, meta-knowledge, meta-method, self-knowledge, creativity, principle of cognition and activity, unity of theory and practice.

Кіріспе. Қоғам дамуының тенденциялары мен жаңа өзгерістер жоғары мектеп жұмысына айтарлықтай ықпал етеді. Мұндағы тенденциялардың қатарына ғылым ме тәжірибе арасындағы байлаыстарды күшейту және нығайтуды айтуға болады. Бұл жағдай болашақ маманның кәсіби іс-әрекетін ғылыми-әдістемелік тұрғыда ұйымдастыруға, жоғары мектептегі теориялық білімдер мен практикалық даярлықты дәйекті түрде меңгерулерін талап етеді. Осы ретте бүгінгі талабы инновациялық парадигма білім тұлғаның белсенді түрде интеллектуалдық, заттық, әлеуметтік және рухаи мәдениетке сүйене отырып, өзінің әлем бейнесін жасауына алып келді. Сондықтан бүгінгі тұлғаның атрибуты субъект ретінде кәсіби іс-әрекетте даярлануы, тұлға дамуына бағдарлануы және *өз білімі туралы білімді түсінуі*, өз механизмдерін басқара алуы қажеттігін алға шығарады. Бұл өз кезегінде метақұзыреттілік ұғымының құрылымы мен мазмұнын талдауды міндеттейді.

«Метақұзыреттілік» ұғымының мазмұны мен мәнін сипаттауда бізге Қазақстан Республикасының білім және ғылым саласы бойынша нормативтік-құқықтық актілері негіз болып отыр.

Біз, болашақ мамандардың метақұзыреттілігін қалыптастыруды өзекті мәселе деп қарастыра келе, ҚР «Білім туралы» Заңы (1-бап, 9-1 тармақ; 3-бап 8-тармақтары); Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысы) мазмұнындағы негізгі идеялық түйіндерді талдап өтуді жөн санаймыз.

Ең алдымен, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 1-бап, 9-1 тармағында: «...білім беру – зияткерлік, мәдени дамыту және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мақсаттарында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқытудың үзіліссіз процесі»; 3-бабы 8-тармағында: «...оқытудың, тәрбиенің және дамытудың бірлігі» деп атап көрсетіледі [1]. Бұл айтылғандар болашақ мамандарды кәсіби даярлаудағы бәсекелестіктегі білім беру бағдарламаларының мазмұнына сай кәсіби даярлауға мүмкіндік береді және кәсібиліктің, метақұзыреттіліктің қалыптасуына негіз болады.

Қазіргі уақытта өзін-өзі тәрбиелеуге және адамға ақпаратты тезірек, тиімді қабылдауға көмектесетін дағдыларды дамытуға ерекше көңіл бөлінуде. Осы тұрғыда зерттеу мәселеміздің өзектілігін дәлелдейтін келесі бір құжат, ол Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болып отыр. Аталмыш бағдарламада: «...Білім берудің әрбір деңгейіндегі оқыту мазмұны жалпы әдіснамалық шеңберге біріктірілмеген әртүрлі мақсаттар мен күтілетін нәтижелерге құрылады. Қажетті білім, дағды және құзыреттер жиынтығына ие Қазақстан азаматының моделін (бейнесін) айқындайтын өмір бойы оқытудың бірыңғай тұжырымдамасы жоқ. (ұсынылатын білім бағдарламаларының нәтижесіне қарай)...Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алу кезінде студент оқытудың бірнеше нәтижесін көрсетуі тиіс. Солардың бірі «оқып жатқан саласындағы білім және түсінік»; «оқуды өз бетінше жалғастыру дағдысы» деп көрсетілген [2]. Бұл құжаттағы бағдарламалық идея студенттің өз саласында білімі, оны түсінуі, өз бетінше оқуға дағдылануына мүмкіндік бере отырып, оқыту парадигмасындағы «тасымалдаушы–қабылдаушы» білім берудің үйреншікті және қалыптасқан жүйесінен оқытудың соңғы нәтижесіне көшуге, *өзін-өзі оқытуға, оқуға деген қызығушылықты* дамытуға алмасады, яғни бұл метадағдылар мен метабілімнің дамуын айқындайды. Ендеше бізге «метақұзыреттілік» ұғымын құрылымдауда, мазмұнын сипаттауда «*өз білімі туралы білім*», «*өз саласы бойынша білім*», «*өз бетінше алынатын білім*», «*метадағды*», «*метабілім*» т.б. ұғымдық-категориялық аппаратын түзу қажеттігі туындайды. Сондай-ақ, біз «метақұзыреттілік» ұғымының құрылымы, сондай-ақ оның мазмұнын сипаттайтын ұғымдық категорияларды философиялық, психологиялық, педагогикалық білімдер бойынша талдап өтеміз.

Зерттеудің әдіснамасы. Біз, бұл бөлімде «метақұзыреттілік» ұғымының мазмұнын бірнеше білімдер бойынша, сонымен бірге түрлі ғалымдардың зерттеулерінде интерпретациялық жағдайлардың көрініс табуын, әдіснамалық маңызын баяндайтын боламыз.

Философиялық ойларға сүйенсек, антропология адамның болған күйіндегі көрінісін жасаумен шектелмей, оның қандай болу керектігін бейнелейді. Адамзат тарихында ғылыми ойдың үздіксіз даму барысында «өзін танымақтың» қалыптасу жолдарын танып білу күрделі мәселеге айналып, адамның өзін танымақтық жөніндегі ілімнің алғашқы қадамы көне дүние философтарынан басталды.

Философиялық болмысқа бағытталған болжамдарға тыңғылықты талдаулар мен логикалық пайымдаулардың жасалуы «метақұзыреттілік» ұғымының білімдік мәнін ашып көрсетеді. Осы тұрғыда философиялық зерттеулер келесідей жіктеледі:

- «Өз рухын өзіне қарату» идеясын әрі қарай белсенді түрде дамытқан ойшылдардың бірі – Платон (б.з.д. 427-347) [3];

- «Барлық адамдарға өздерін-өзі танып білу және ойлау тән» философиялық тұжырымдаушы Гераклит көне грек философы, материалист, диалектик (б.д.д. шамамен 544- 483) [3, 59 б.];

- «...Тек адамға ғана дүниені тану құштарлығы тән, өйткені оның дамуы ғана ақиқатқа жеткізетін білім жүйесі. Сыртқы ортаны, табиғатты тану, өзін-өзі тану арқылы ғана адам ең жоғарғы құндылыққа айналады» деп [4], әл-Фараби жалпы философиялық мәселелерді әдіснамалық деңгейлерге дейін көтерді және дүниетанудың тәсілдері мен әдістерінің жаңа түрін табуды басты мақсат етіп қойды. Фараби философиясындағы адамның танымдық қабілеті ерекше орын алады.

Орта ғасырда тұсында метатаным, метадағды түсініктері өзгеріп, жаратушы адамды өзіне ұқсатып жаратқандықтан әрбір адам әлемді өзгертуге үлес қоса алады деген көзқарастардың болғаны белгілі (Пика делла Мирандолла Трактат «О достоинстве человека»). Жалпы жоғарыда талданған тұжырымдар өз кезегінде Қайта өрлеу дәуірінде дамуға мүмкіндік алып, соның нәтижесінде адамның іс-әрекетіне ден қою және оны бағалау, гуманистік ұстанымдар, құндылықтар беки түскені анық [3, 117 б.].

Философиялық талдаулардан «*метақұзыреттілік*» ұғымының бастауы ретінде адамның жан-жақты білім алуын, жетілуін, (математика, тіл, жаратылыстану т.б. ғылымдар тоғысында) оның өзінің алға қарай жылжуын өзі дайындайтын үрдіс деп түсінуге мүмкіндік аламыз. Сондай-ақ, философиядағы «өзін-өзі алға ілгерілету», «өз рухын өзіне қарату», «өздерін-өзі танып білу және ойлау», «өзін-өзі тану» тұжырымдары педагогикадағы «*өзін-өзі білімдендіру*» түсінігін толықтай қамтиды.

Бұл ретте философ Г.Гегельдің тұжырымдамасы бойынша: «Бұл үрдіс абсолюттік идеяға жетудегі өзін-өзі айқындау» деп түсіндіріледі. Адамның дамуы *танымдық үрдісте*гі ең маңызды нәтиже екендігін атап көрсетеді. Гегельдің тұжырымдамасын басшылыққа ала отырып, «метақұзыреттіліктің» жоғары категориялары тұлғаның қандай да бір білім саласы бойынша өзін-өзі айқындау, оның нәтижесі таным арқылы қалыптасатындығын айтуға болады [5].

Сурет 1. «Метақұзыреттілік» ұғымының құрылымы

Суреттен байқап отырғанымыздай, метақұзыреттілікті төрт топқа бөлуге болады. Олар: метакогнитивтік, элеуметтік-мәдени, шығармашылық, коммуникативтік деп аталады. Ал бұл метақұзыреттілік түрлері өз кезегінде ішкі атрибуттарды түзеді. Қажет сипаттамалары бойынша «метақұзыреттіліктің» құрылымы туындап отыр.

Жоғарыдағы ғылыми талдаулар, ғалымдардың тұжырымдары бойынша: «метақұзыреттілік» – *өзін-өзі тану құзіреттілігін қабылдауды, өзін-өзі зерттеуді меңгеруді жеңілдететін, өз білімі туралы білім және танымның немесе кәсіби шеберліктің жаңа сатысына рефлексиялық механизмдер арқылы тиімді өту мүмкіндігін қамтамасыз ететін құрылымдық кіріс*» деп анықтама береміз.

«Метақұзыреттілік» ұғымының мазмұнын талдауда, оны құрылымдауда болашақ мамандардың метақұзыреттіліктерін қалыптастырудың әдіснамалық маңызы келесі қағидаларды алуды көздейді. Метақұзыреттілікті қалыптастыруда таным мен белсенділік, теория мен әдістеменің бірлігі қағидалары басшылыққа алынды.

Таным және белсенділік қағидасы болашақ мамандардың метақұзыреттілігін қалыптастырудың негізгі қағидаларының бірегейі болады. Осы тұрғыда ең алдымен метақұзыреттіліктің мазмұнына сай еркін және терең ойлау, білімді тану номинациялары басшылыққа алынады. Аталған номинациялар арқылы тұлғаның таным процестері сферасының метақұзыреттілік конструкторы ретінде әлемнің тұтас бейнесі – «адамның әлем туралы түсінігінің көп деңгейлі жүйесі мен әлемнің метабейнесіне» танымның болуы, болашақ дефектолог мамандарды қалыптастыруда танымдық іс-әрекеттерді интерпретациялауда белсенділік таныту негізгі қызмет бола алады. Студенттердің метақұзыреттілігін қалыптастыруда олардың танымдық әрекеттері шеңберін кеңейтуге, белсенділік танытып, оның өмірлік тәжірибелермен, практикамен байланысын күшейту, өз білімі бойынша болып жатқан құбылыстардың мәнін түсіну дейміз. Таным мен белсенділік қағидасын дамытуда, жетілдіруде, іске асыруда теория мен әдістеменің бірлігі қағидасы жетекшілікке келеді.

Теория мен әдістеменің бірлігі қағидасы – болашақ мамандардың метақұзыреттілігін қалыптастыруда маңыздылығы жоғары. Метақұзыреттіліктің қалыптасуы жағдайында ақылдың екі түрі ерекшеленеді. Олар: *теория, әдістеме*.

Теориялық ақыл құбылысты сол күйінде таниды (метақұзыреттілік ұғымын түсінудегі нақтылаулар, дәлелдер т.б.). Бұл – ғылым. Мұндағы ең бастысы – метақұзыреттілік жөнінде зерттеулерге сүйеніп шындықты қалыптастыру. Әдістемелік ақыл іс-әрекетке бағытталған. Ал әдістеме қандай да бір теориялық ереженің ақиқаттығының өлшемі. Бірақ әдістемеге негізделмеген теория шындықты анық бейнелей алмайды. Мұнда теорияны басшылыққа алмаған әдістемедегі тиімсіздіктер орын алады. Теория – өзара байланысты білімдер жиынтығы ғана емес, сонымен бірге болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың бірінші механизмі және ол әдістемеге жол сілтері анық. Әдістеме – білімді жүзеге асыру саласы. Болашақ дефектологтарға академиялық күнтізбеге сәйкес педагогикалық практиканы жүргізуде теориялық білімді меңгерумен қатар дефектологтың кәсіби қызметінің ерекшелігін анық түсінуге, нақты (педагогикалық) жағдайларда алған арнайы, метапедагогикалық білімдер мен біліктерді қолдануға, зерттеулер жүргізуге, өзінің жеке мүмкіндіктерін талдауға және бағалауға, сонымен кәсіби рефлексия жасауға, өзінің педагогикалық қызметінде өзін-өзі бағалауға, өзінің жеке (дара) стилін қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Ұсынылған әдіснамалық қағидаларды негізі ғылыми білім құрылымын анықтауға болатындығын айқындайды. «Таным мен белсенділік», «теория мен әдістеменің бірлігі» қағидалары ақиқаттық, интересубъективтілік, жүйелілік білімдерін құрылымдайды.

Зерттеу нәтижелері. Біз философиядан келген түйінді ойлардың мәніне талдау жасай келе, «метақұзыреттіліктің» ұғымдық-категориялық аппаратын түзуде білімнің таным және дағды арқылы үрдіске түсетінін айқындадық. Сондықтан бізге ең алдымен «мета», «құзыреттілік» ұғымдарының мазмұнын психологиялық, педагогикалық білімдер бойынша сипаттау қажеттігі туындайды.

Психологиялық зерттеулердегі С.Л. Рубинштейннің пікіріне сүйенсек, «... тұлғаның негізгі екі құрылымы: қажеттілік-мотивациялық, танымдық сферасы» деп көрсетеді. Мұндағы қажеттілік-мотивациялыққа: *қажеттіліктер, мотивтер, қызығушылықтар, қабілеттер, қарым-қатынас, мінез; танымдыққа: қабылдау, ойлау, түсіну, жасау* жатады [6]. С.Л. Рубинштейн ізімен осы психикалық процестердің барлығының өзара шартталғандығын, өзара қабысуын атап өту керек. Себебі, құзыреттіліктің құрылымында көрсетілетін «дағды» қалыптастыру үшін «білімді меңгеру» маңыздысы болады. Бұл ретте С.Л. Рубинштейн: «Білімді меңгерудің беріктігі кейінгі оларды бекітудегі арнайы жұмысқа ғана емес, материалды алғашқы қабылдауға да байланысты, ал оның саналы түсініліп қабылдануы – бірінші танымдық үрдісте ғана емес, тұтастай онымен жұмыс істеуге байланысты» деп тұжырымдайды. Ғалымның пікірінен біздің пайымдауымыз, тұтастай жұмыс істеді «құзыреттілік» ұғымының құрылымындағы дағдының маңыздылығына акцент береді. Жалпы алғанда *«тұтастай жұмыс істеу»* бұл, ұйымдастырушылық, тиімді қарым-қатынас (коммуникациялар), нәтижеге жету, топтасу, шешім қабылдау, басқару шеберлігі, сенім және т.б. атрибуттарды анықтап отыр.

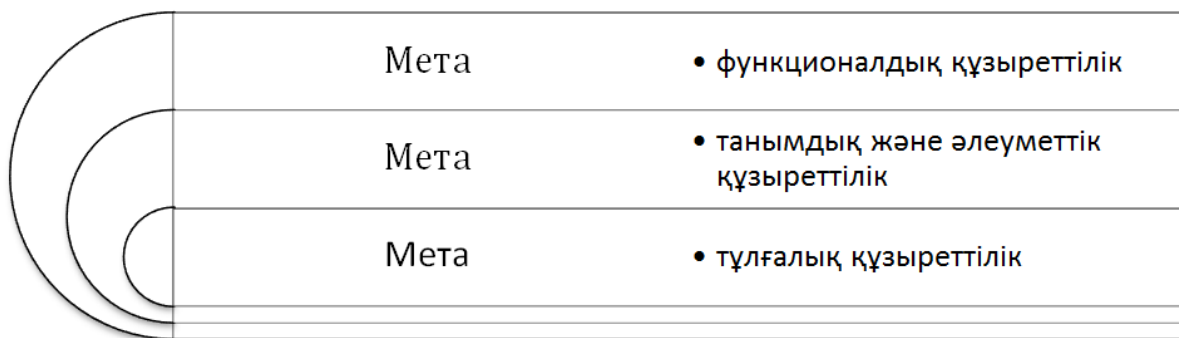
А.Н. Леонтьевтің тұжырымдамасына сәйкес студенттерге білім берудегі ең маңыздысы жетістікке бағытталу, өзін-өзі дамыту атрибуттарымен өлшенеді. Сондай-ақ, ғалымның негізгі ойы болашақ мамандарда *«белсенділігін дамыту», «шығармашылығын дамыту», «білімі мен біліктіліктерін арттыру», «дағды қалыптастыру»* ғылыми тіркестермен ерекшеленеді. Бұл айтылғандардың барлығы дерлік «құзыреттілік» ұғымын толықтыра түседі [7].

Ресейлік ғалым О.А. Шабанов өзінің *«Метакомпетенция и метакомпетентность в рамках компетентного подхода в образовании»* атты еңбегінде: «мета» (бұл – үшін, арқылы, осында дегенді білдіреді) ұғымының бір бөлігі ретінде басқа жүйелерді, мысалы, *метатеорияны, метатілді* сипаттау немесе зерттеу үшін қызмет ететін жүйелерді белгілеу үшін қолданылады. Метабілім – білім туралы, оның қалай құрылғандығы және құрылымы туралы білім; бұл білім алу, таным әдістері туралы білім. Метаәдістер – бұл адам проблемаларды шешудің жаңа тәсілдерін ашатын әдістер» деп көрсетеді [8]. О.А. Шабановтың ғылыми нақтылауларынан біз, білімнің мәні – адамның өзіне және сыртқы әлемге

қатысты ішкі әлеуетін анықтау және іске асыру. Адамның ішкі және сыртқы байланысы, оның негізгі түйіндік негіздеріне (функционалдық, танымдық, тұлғалық, әлеуметтік) қатысты адами қызметпен қамтамасыз етілетіндігін алға шығарамыз. Бұл негіздерде метаорта бар және ол үнемі дамуда болуы қажет деп түсінеміз.

Бірқатар ресейлік ғалымдардың зерттеулерінде С.А. Михайличенко, Е.В. Сизова, Е.В. Резчикова, А.К. Самойличенко, В.Р. Малахова және т.б., ал қазақстандық ғалымдар Б.Т. Барсай, М.З. Жанбубекова, К.Құдайбергеновалар және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан.

«Метақұзыреттілік» ұғымының құрылымын анықтауда ең алдымен «мета» жүйесіндегі түйінді негіздер функционалдық, танымдық, тұлғалық, әлеуметтік құзыреттілікті қамтамасыз етуші дескрипторлар көмегімен берері анық. Ендеше осы аталған түйінді ұғымдар яғни, «функционалдық құзыреттілік» (дағды); «танымдық (когнитивтік) құзыреттілік» (білік); «тұлғалық құзыреттілік» (білім, білік); «әлеуметтік құзыреттіліктерге» (білім) жүйеленген құзыреттіліктің біртұтастық нобайын ұсынамыз. (2-суретте).

Сурет 2. Құзыреттіліктің біртұтастық нобайы

Суретте көрсетілгендей, «метақұзыреттілік» ұғымының ішкі мазмұнына жол ашатын құзыреттілік түрлері бойынша адамның байқағыштығы, өзін-өзі бақылауы, кездескен жағдайда дұрыс шешім таба білуі, ойлау процесінің дамуы үшін талдау жасау, салыстыру, сәйкестігінен ажырату, нақтылай білу, жинақтау, қорытынды жасау сияқты дағдылардың болуы қажет екені белгілі болып отыр [9].

Ендеше біз, «метақұзыреттілік» ұғымы өте кең және бірден бірнеше негізгі ойларды қамтуы мүмкін деген қорытындыға келеміз. Соңғы жылдардағы авторлардың интерпретациясындағы «метақұзыреттілік» ұғымы мазмұнын қарастырып көрейік. Қазіргі уақытта «метақұзыреттілік» тақырыбы шетелдік авторлардың ғана емес, сонымен қатар отандық зерттеушілердің де жұмысында өте өзекті.

С.А. Михайличенконың еңбектерінде «метақұзыреттілік» ұғымы деп жаңа білім мен құзыреттілікті қалыптастыруға мүмкіндік беретін құзыреттер түсіндіріледі. Яғни, «метақұзыреттілікті» жаңа құзыреттерді дамыту және қалыптастыру үшін қажетті механизмдер деп түсінуге болады [10].

А.Р. Ушаков өзінің *«Информационные технологии в профессиональной переподготовке сотрудников ФСКН РФ»* атты еңбегінде маманның әлеуметтік-кәсіптік құзыреттілігі метақұзыреттіліктен және базалық құзыреттіліктен құралатындығын тұжырымдайды [11]. Ғалымның пікірінше, метақұзыреттіліктің негізгі түйінді тұстары: мәселелерді қоюға және шешуге дайындық, қарым-қатынас құзыреттілігі, аналитикалық және шығармашылық қабілеттер, рефлексия қабілеті, жеке қасиеттері деп танылады. А.Р. Ушаковтың еңбектері бойынша метақұзыреттілік – әлеуметтік-кәсіби құзыреттіліктің әмбебап компоненттері, сонымен қатар, базалық құзыреттілік кәсіби қызметтің (дәлірек айтқанда, болашақ маманның оған дайындығы) ерекшелігін көрсетеді.

Ұсынылған анықтамаларға сүйене отырып, метадағдылар тиімділікті, еңбекке қабілеттілікті немесе оқуды арттыру үшін қажетті негізгі кәсіби және жеке қасиеттер негізінде дамытын кейбір жаңа қасиеттер деп қорытынды жасауға болады. Метақұзыреттілік – бұл қазіргі заманғы тұжырымдама, бірақ көбінесе болашақ мамандармен, жас мамандармен байланысты болуы мүмкін.

Біз білім алушылардың метақұзыреттілігін қалыптастыру мәселесі бойынша біршама еңбектерді талдай келе, ғалым Ш.Т. Маханбетованың *«Тұлғалық бағдарлық білім беру негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары»* атты кандидаттық диссертациялық еңбегінде көрсетілген болашақ мамандарды даярлауда түйінді құзыреттіліктерді анықтайтын сегіз категорияны негізге аламыз [12]. Біз ғалымның еңбегінде берілген бұл категорияларды кесте арқылы жинақтап ұсынып отырмыз.

Кесте –1. Түйінді құзыреттілік категориялары, оның атрибуттары

Түйінді категориялары	құзыреттілік	Тұлға атрибуттары
Негізгі дағдылар		-сауаттылық және есеп;
Өмірлік дағдылар		- өзін-өзі басқару, басқа адамдармен қарым-қатынас;
Коммуникативті дағдылар		- коммуникация, проблеманы шешу, ұжымдық жұмыс;
Әлеуметтік және азаматтық дағдылар		- әлеуметтік белсенділік, моральдық құндылықтар, ынтымақтастық;
Кәсіп алу дағдылары		- ақпаратты өңдеу, өз бетімен шешім қабылдау, бейімделу;
Кәсіпкерлік дағдылары		- өз бетімен әрекет жасау, іскерлік мүмкіндіктерді іздеу және зерттеу;
Басқару дағдылары		- коммуникация, кеңес беру, талдау қабілеті, жаттығу және үйрету;
Кең дағдылар		- талдау, жоспарлау, бақылау.

Мақала аясында ғылыми зерттеу әдебиеттерін зерделеуде талдау, құрылымдау, ассоциациялау, диагностикалау, бақылау зерттеу әдістері жүзеге асты. Ендеше біз, болашақ мамандардың «метақұзыреттілігін» қалыптастырудың критерийлері бойынша айқындау экспериментін жүргізуді ұсынамыз. Болашақ мамандардың метақұзыреттілігін қалыптастыру бойынша зерттеу экспериментін ұйымдастыру үшін бірнеше міндеттер қойылды:

- студенттердің метақұзыреттілігін қалыптастырудың жалпы қойылысын айқындау;
- метақұзыреттілікті қалыптастыру үдерісінде кездесетін қиыншылықтарды белгілеу;
- студенттердің метақұзыреттілігі қалыптастыруға арналған диагностикалық тапсырмалардың құрылымы мен мазмұнын жасау.

Жалпы тәжірибелік-эксперименттік жұмыстардың міндеттерін орындауда айқындау экспериментінің ұйымдастырылу алгоритмі келесідей:

- а) студенттердің метақұзыреттілік білім деңгейіне педагогикалық бақылау, сауалнама алу;
- б) студенттердің «метақұзыреттілік» ұғымы жайлы білім деңгейін айқындау және талдау болады.

Болашақ мамандармен ұйымдастырылатын зерттеу жұмысының мазмұны бойынша біз айқындау экспериментін жүргіздік. Біздің болжауымызға сай, Гилфордтың «Шығармашылық ойлау деңгейін анықтау» әдістемесі, Джонстың «Креативтілік деңгейін анықтау» әдістемесі; А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» теориясы студенттердің метақұзыреттілік деңгейін анықтау құралдары болып табылады [13]. Бірақ бүгінгі мақаламызда тек А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» теориясы, оның нәтижелері бойынша баяндаймыз.

Ең алдымен жүргізілген аталмыш әдістеменің нұсқаулығымен қысқаша таныстырып өтуді жөн санаймыз.

«Өзін-өзі таныту» тесті өзін-өзі танытуды құрайтын түрлі параметрлерді тіркеп, оны көпөлшемді шама ретінде өлшейді. Шетелде кең таралған, әйгілі тұлғалық бағдарлау сұрақтамасының (POI) негізінде құрастырылған. POI А. Маслоудың өзін-өзі таныту теориясының негізінде жасалынған. «Өзін-өзі таныту» тесті әрқайсысы құндылықтық және мінез-құлықтық сипаттағы екі тұжырымнан тұратын 126 баптан тұрады. Тұжырымдардың қарама-қарсы мағынада болуы міндетті болып табылмайды. Бірақ, сонда да, зерттелушіден осылардың ішінен анағұрлым өз көзқарасына жақынын және әдетте, өз қылықтарына сай келетін пікірді таңдау талап етіледі. Сондықтан біз тек қана «метақұзыреттілік» ұғымының құрылымын анықтап тұрған негізгі атрибуттарды негізге аламыз. Олар: құндылықтық бағдар, креативтілік, қарым-қатынас(коммуникативтілік), танымдық қажеттілік, синергия, өзін-өзі қабылдау.

Дискуссия. Нәтижелерді талдау. «Өзін-өзі таныту» тестінің құрылымы өзіміз іріктеп алған бірнеше негізгі шкалалардың мазмұнынан тұрады және өзін-өзі танытудың жеке аспектілерін белгілеуге бағытталған.

Олар:

- құндылықтық бағдарлар шкаласы; Адамның өзін-өзі танытатын тұлғаға тән құндылықтарды қандай дәрежеде бөлісетінін өлшейді. Осы және кейінгі шкала бойынша жоғары балл өзін-өзі танытудың жоғарғы дәрежесін сипаттайды.

- өзін-өзі қабылдау шкаласы; Адамның өз қасиеттері мен кемшіліктеріне баға беруіне тәуелсіз өзін қабылдау дәрежесін белгілейді.

- синергия шкаласы; Адамның тұтас қабылдау қабілетін, ойын мен еңбек, тән мен жан және т.б. карама-қарсы ұғымдардың байланыстылығын түсіну қабілетін сипаттайды.

- қарым-қатынас шкаласы; Субъектінің адамдармен тез арада терең қатынастарды орнатуға, субъект-субъектілік қарым-қатынасты жүзеге асыра алу қабілетін сипаттайды.

- танымдық қажеттіліктер шкаласы; Адамның қоршаған орта туралы білімдерді алуға талпынысының көріну дәрежесін өлшейді.

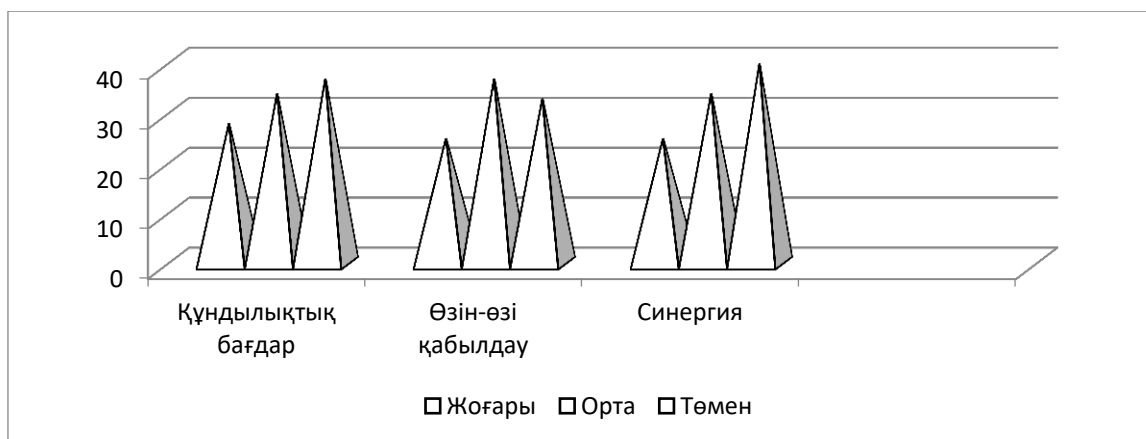
- креативтілік шкаласы; Ол тұлғаның шығармашылық бағыттылығын көрсетеді.

Тәжірибелік-эксперимент жұмысы Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті Педагогика және психология институтының білім алушыларына ұйымдастырылды. Экспериментке барлығы 68 студент қатысты. Олардың 36-сы бақылау тобында, ал қалған 32 студент эксперимент тобында болды.

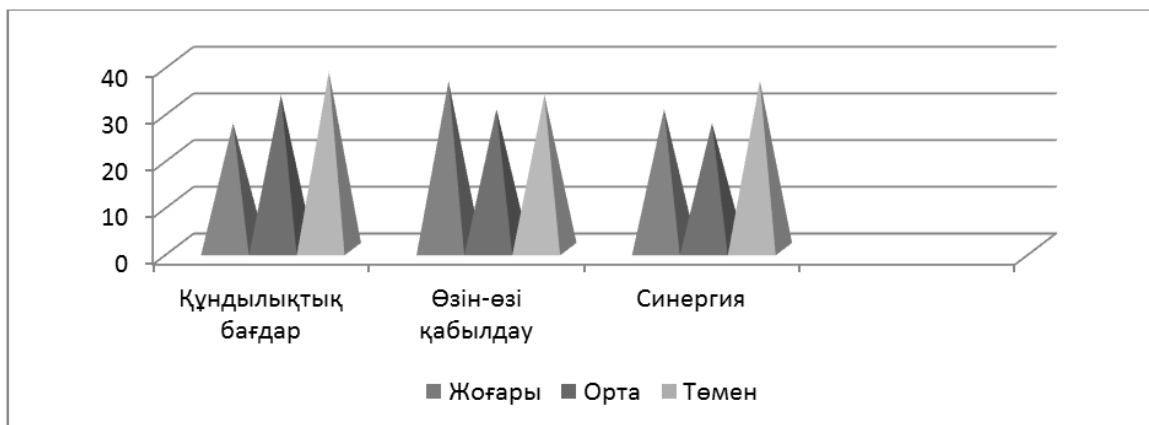
А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» теориясын қамтуға арналған тесті құндылықтық бағдар, креативтілік, қарым-қатынас (коммуникативтілік), танымдық қажеттілік, синергия, өзін-өзі қабылдау критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлердің сандық/пайыздық көрсеткіштерін айқындадық.

Кесте – 2. Айқындау эксперименті бойынша А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» әдістемесі бойынша алынған нәтижесінің бақылау және эксперимент топтарындағы көрсеткіштері

Респонденттер саны	Критерийлер																	
	Құндылықтық бағдар						Өзін-өзі қабылдау						Синергия					
Деңгейлері	Ж		О		Т		Ж		О		Т		Ж		О		Т	
Сандық/пайыздық	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
ЭТ (32)	9	28	11	34	12	37	8	25	12	37	12	37	8	25	11	34	13	40
БТ (36)	10	27	12	33	14	38	13	36	11	30	12	33	11	30	10	27	13	36
Барлығы:68 респонденттер	19	55	23	67	26	75	21	61	23	67	24	70	19	55	21	61	26	76

Сурет – 3. Эксперимент тобының «құндылықтық бағдар», «өзін-өзі қабылдау», «синергия» критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлеріндегі нәтижелерінің диаграммасы

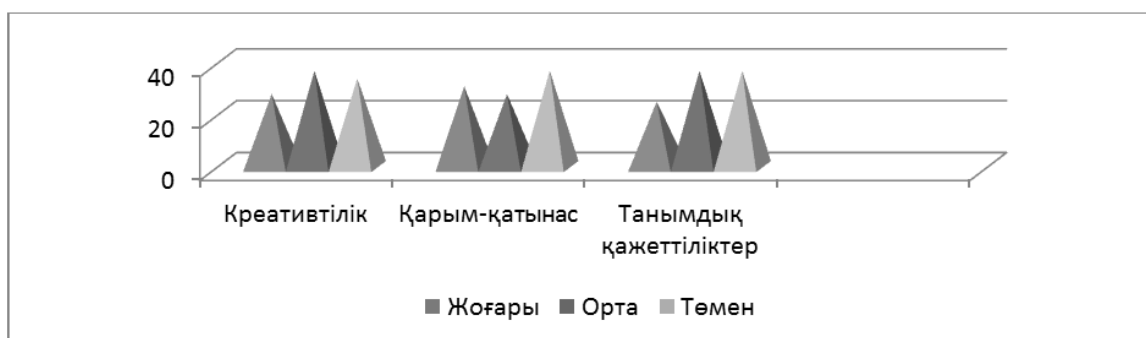
Сурет 4. Бақылау тобының «құндылықтық бағдар», «өзін-өзі қабылдау», «синергия» критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлеріндегі нәтижелерінің диаграммасы

А.М. Маслоудың «Өзін-өзі таныту» әдістемесіндегі ЭТ және БТ-ның 2-кестеде көрсетілген критерийлердің жоғары, орта, төмен деңгейлер бойынша нәтижелерінің сандық және пайыздық көрсеткіштерін талдап өтейік. ЭТ-дағы 32 респонденттердің «құндылықтық бағдар» бойынша ЖД-9 студент, бұл 28%, ОД-11 студент, 34%, ТД-12 студент, яғни 37% құрайды. Ал осы критерий бойынша БТ респонденттері 36, оның ЖД-10/27%; ОД-12/33%; ТД-14/38% студентті көрсетіп отыр. Келесі «өзін-өзі қабылдау» критерийі бойынша ЭТ-на қатысқан 32 респонденттердің ЖД-8/25%; ОД-12/37%; ТД-12/37%-ды көрсетеді. БТ бойынша ЖД-13/36%; ОД-11/30%; ТД-12/33%-ды құраған. Кестедегі үшінші критерий «синергия», ал мұндағы ЭТ-да ЖД-8/25%; ОД-11/34%; ТД-13/40%-ды нәтижені беріп отыр. Мұндағы БТ-да ЖД-10/27%; ОД-10/27%; ТД-13/36% құрайды.

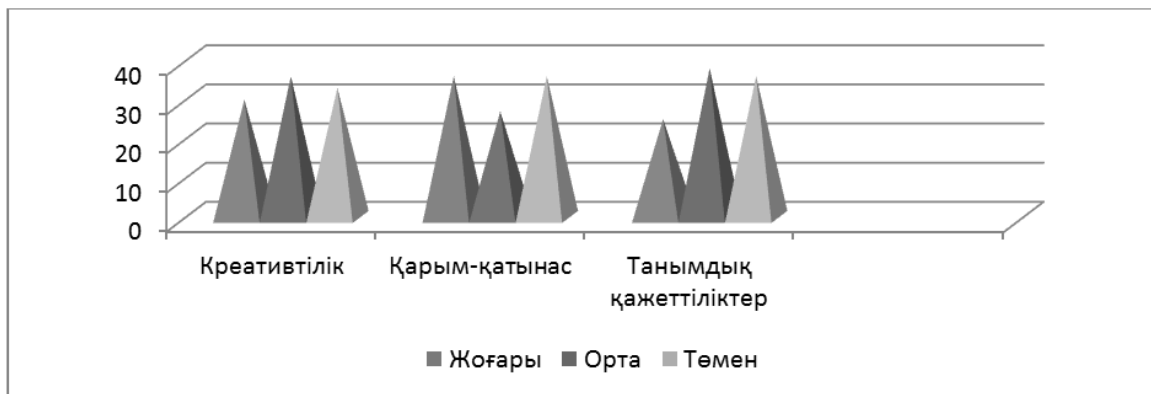
Кесте – 3. Айқындау эксперименті бойынша А.Маслоудың «Өзін-өзі таныту» әдістемесі бойынша алынған нәтижесінің бақылау және эксперимент топтарындағы көрсеткіштері

Респонденттер саны	Критерийлер																	
	Креативтілік						Қарым-қатынас (коммуникативтілік)						Танымдық қажеттіліктер					
	Ж		О		Т		Ж		О		Т		Ж		О		Т	
Денгейлері	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
Сандық/пайыздық	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
ЭТ (32)	9	28	12	37	11	34	10	31	9	28	12	37	8	25	12	37	12	37
БТ (36)	11	30	13	36	12	33	13	36	10	27	13	36	9	25	14	38	13	36
Барлығы:68 респонденттер	20	58	25	73	23	67	23	67	19	55	25	73	17	50	26	75	25	73

Айқындау экспериментінің көрсеткіштерін диаграмма түрінде ұсынамыз.

Сурет - 5. Эксперимент тобының «креативтілік», «қарым-қатынас», «танымдық қажеттіліктер» критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлеріндегі нәтижелерінің диаграммасы

Сурет - 5. Бақылау тобының «креативтілік», «қарым-қатынас», «танымдық қажеттіліктер» критерийлері бойынша жоғары, орта, төмен деңгейлеріндегі нәтижелерінің диаграммасы

А.М. Маслоудың «Өзін-өзі таныту» тестіндегі келесі шкалалар бойынша «креативтілік», «қарым-қатынас(коммуникативтілік)», «танымдық қажеттіліктер» басты критерийлер болады. Критерийлердің жоғары, орта, төмен деңгейлері бойынша нәтижелерінің сандық және пайыздық көрсеткіштерін талдауды ұсынамыз. ЭТ-дағы 32 респонденттердің «креативтілік» бойынша ЖД-9 студент, бұл 28%, ОД-12 студент, 37%, ТД-11 студент, яғни 34% құрайды. Ал осы критерий бойынша БТ респонденттері 36, оның ЖД-11/30%; ОД-13/36%; ТД-12/33% студентті көрсетіп отыр. Екінші «қарым-қатынас (коммуникативтілік)» критерийі бойынша ЭТ-на қатысқан 32 респонденттердің ЖД-10/31%; ОД-9/28%; ТД-12/37%-ды нәтиже деп көрсетті. БТ бойынша ЖД-13/36%; ОД-10/27%; ТД-13/36%-ды құраған. «Танымдық қажеттіліктер» критерийі, ал мұндағы ЭТ-да ЖД-8/25%; ОД-12/37%; ТД-12/37%-дық нәтижені беріп отыр. Мұндағы БТ-да ЖД-9/25%; ОД-14/38%; ТД-13/36% құрайды.

Айқындау эксперименті бойынша жүргізілген тест арқылы алынған деректер эксперименталды қызметтің бастапқы кезеңінде туындаған ұсыныстарды тағы да растайды. Біріншіден, студенттер «метқұзыреттілік» құрылымындағы атрибуттарға, олардың көріністеріне анық мән береді. Мұндағы статистикалық зерттеу нәтижелері студенттердің метақұзыреттілігін қалыптастырудың тиімділігін анықтауға және осы бағыттағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарының келесі кезеңдерін іске асыруға, әр критерийлердің даму дәрежесін көрнекі түрде көрсетуге және қалпына келтіруге, оларды жетілдіру үшін метақұзыреттілікті қалыптастыру әдістемесін дайындауға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Біздің бүгінгі мақаламызда «метақұзыреттілік» ұғымының философиялық, психологиялық, педагогикалық білімдердегі сипаттамасы беріліп,оның мазмұны талданып, құрылымы: метакогнитивтік, әлеуметтік-мәдени, шығармашылық, коммуникативтілік топтамасынан тұратындығын негіздеуге мүмкіндік алдық. Сондай-ақ, біз теориялық талдаулар барысында «метақұзыреттілік» – өзін-өзі тану құзіреттілігін қабылдауды, өзін-өзі зерттеуді меңгеруді жеңілдететін, өз білімі туралы білім және танымның немесе кәсіби шеберліктің жаңа сатысына рефлексиялық механизмдер арқылы тиімді өту мүмкіндігін қамтамасыз ететін құрылымдық кіріс» деп нақтылаулар жасадық. Жалпы талдаулар барысында бізге белгілісі, білім алушыларға оқу процесінде де, одан әрі кәсіби қызмет процесінде де ақпаратты, білімді, өзінің зияткерлік дамуы мен рефлексиялық механизмдерін басқаруға мүмкіндік беретін метақұзыреттілік деп түйінделуінде. Ендеше біз, «метақұзыреттілік» ұғымының құрылымы мен мазмұнын талдауда келесідей ұсыныстарды береміз:

- болашақ мамандарға арналған «Метақұзыреттілік негіздері» атты арнайы курс бағдарламасын даярлау, оның тиімділігін қалыптастыру эксперименті жұмыстары арқылы дәлелдеп, ЖОО-ның білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларына ендіру;

- «Метақұзыреттілік» ұғымының теориялық-әдіснамалық маңызын реттеуде ғылыми-әдістемелік семинардың жұмыс жоспарын әзірлеу, оны тәжірибеге ендіру.

Біз, «Метақұзыреттілік» ұғымының құрылымы мен мазмұны тақырыбындағы ғылыми мақаламыз арқылы теориялық-әдіснамалық негіздердің кейбір тетіктерін айқындадық. Айқындау экспериментінің нәтижелеріне сүйене отырып, алдағы зерттеу жұмыстарын жүргізуде жоғарыда көрсетілген ұсыныстарды жүзеге асыру жоспарланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі, №319-III Заңы. (дата обращения 16.02.2020 г.)

2 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша (ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысы) (дата обращения 16.02.2020 г.)

3 Дж. Реале, Д. Антисери Батыс философиясы: бастауынан бүгінгі күнге дейін: Оқулық. /Ауд. Т.Х. Габитов, т.б. – Алматы: 2012.-628 б.

4 Игнатенко А.А. В поисках счастья. Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов Средневековья. – М.: Мысль, 1989. – С. 100-127.

5 Dimitrova D. (2008). *Das Konzept der Metakompetenz: Theoretische und empirische Untersuchung am Beispiel der Automobilindustrie*. Wiesbaden: Gabler. S. 260.

6 Рубинштейн С.Л. «Направленность личности, основы общей психологии». – М.: 1980. – 623-626 с.

7 Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 2004. – 352 с.

8 Шабанов О.А. Методологические основания анализа компетентностной и знаниевой образовательных парадигм // Социально-гуманитарные знания. – 2013. – №10. – С. 81-91.

9 Elmira A. Aitenova, Alua A. Smanova, Aktoty T. Akzholova, Almash T. Turalbayeva, Zhanil K. Madalieva, Ulzharkyn M. Abdigapbarova Construction of Dual System of Preparation of Engineering-Pedagogical Personnel at Higher Education Institute. ASTRA Salvensis, an VII, numār 13, 2019. – P. 345-356.

10 Михайличенко С.А., Буряк Ю.Ю., Афанасова Ю.А. Метакомпетенции как основа успешной самореализации выпускников на рынке труда // Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова. 2016 год. – С. 94-101.

11 Ушаков А.Р. Информационные технологии в профессиональной переподготовке сотрудников ФСКН РФ: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08. – Краснодар, 2012. - 24 с.

12 Маханбетова Ш.Т. Тұлғалық бағдарлық білім беру негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары. пед.ғыл.канд. ...диссертация. – Атырау, 2008. – 45 бет.

13 Maslow A. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.

References:

1. Bilim turaly Kazakhstan Republikasynyn 2007 zhylgy 27 shildedegi, N. 319-III Zany. (accessed 16.02.2020)

2. Kazakhstan Republikasynda bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша (KR Ukimetinin 2019 zhylgy 27 zheltoksandagi N. 988 kaulysy) (accessed 16.02.2020)

3. j. Reale, D. Antiseri Batys filosofiyasy: bastauynan bygingi kunge dein: Okulyk. / Aud. T. H. Gab'itov, T. B.-Almaty: 2012.-628 b.

4. Ignatenko A. A. quaerere felicitatem. Socio-politicae sententiae Arabs-Cionem philosophorum Medii aevi. - Moscow: Mysl, 1989. - Pp. 100-127.

5. Dimitrova D. (2008). *Das Konzept der Metakompetenz: Theoretische und empirische Untersuchung am Beispiel der Automobilindustrie*. Aquae Mattiacae: Gabler. S. 260.

6 .Rubinshtein S. L. "Intentionem personam, fundamenta generalis psychologia". - Moscow: 1980. – 623-626 p.

7. Leontiev A. N. Actio. Conscientia. Persona. - Moscow: Politizdat, 2004. – 352 p.

8. Shabanov O. A. Applicando fundamenta analysis competentiae et scientia-substructio educational exemplaria. – 2013. – №10. - Pp. 81-91.

9. Elmira A. Aitenova, Alua A. Smanova, Aktoty T. Akzholova, Almash T. Turalbayeva, Zhanil K. Madalieva, Ulzharkyn M. Abdigapbarova Constructione Dual Ratio Praeparationis Engineering-Paedagogica Personas ad superiorum Instituti. ASTRA Salvensis, an VII, numār 13, 2019. - P. 345-356.

10. Mikhailichenko S. A., Buryak Yu. Yu., Afanaskova Yu. A. Metacompetence ut a fundamentum pro prospere sui effectio graduati in labor foro. V. G. Shukhov. 2016. - Pp. 94-101.

11. Ushakov A. R. Notitia vitae in lorem retraining elit Foederati Tax Service of Russian Foederatio: abstracto de dis. ... candidatus Paedagogica Scientiarum : 13.00.08. - Krasnodar, 2012. - 24 p.

12. Mahanbetova Sh. T. Tulgalyk bagdarlyk bilim beru negizinde okushylardyn kommunikativtik kuzyrettiligin kalypastrudyn pedagogikalyk shartтары. ped.gyl.cand. ...dissertation. - Atyrau, 2008. - 45 bet.

13. Maslow A. Causam et personam. - SPb.: Petrus, 2008. – 352 p.